

УДК [37.032+378.17]:364.044.6

*Клос Л. Є.,
к. пед. н.,
доцент кафедри соціології
та соціальної роботи,
Національний університет
“Львівська політехніка”*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена характеристиці особистості соціального працівника, підготовленого до здоров'язбережувальної діяльності. Наголошується на значенні змісту професійної підготовки у формуванні особистості майбутнього фахівця. Представлено деякі особливості формування готовності майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності на засадах біосоціодуховної моделі здоров'я.

***Ключові слова:** формування особистості, соціальний працівник, професійна підготовка, здоров'язбережувальна діяльність, біосоціодуховна модель здоров'я.*

Статья посвящена характеристике личности социального работника, подготовленного к здоровьесберегающей деятельности. Акцентируется на значении содержания профессиональной подготовки в формировании будущего специалиста. Представлены некоторые особенности формирования готовности будущего социального работника к здоровьесберегающей деятельности на основе биосоциодуховной модели здоровья.

Ключевые слова: формирование личности, социальный работник, профессиональная подготовка, здоровьесберегающая деятельность, биосоциодуховная модель здоровья.

The article is dedicated to the characteristics of a personality of a social worker trained to healthcaring activities. The work emphasizes the importance of professional training content in formation of the future specialist. Some special aspects of formation readiness of a future social worker to healthcaring activity, on the basis of biosociospiritual model of health, are presented in the article.

Keywords: formation of a personality, a social worker, healthcaring activity, professional training of specialists, biosociospiritual model of health.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливим науковим чи практичним завданням. Проблема підготовки висококваліфікованих соціальних працівників актуальна з огляду на політичні та економічні трансформації в Україні, що зумовлюють зміни в акцентах державної соціальної політики. Остання формується під впливом соціально-економічних і політичних проблем у країні, що визначають її пріоритети. Це визначає державне замовлення для сфери професійної освіти, що орієнтується як на соціальні проблеми та запити ринку праці всередині країни, так і на міжнародні стандарти підготовки фахівців високої кваліфікації для соціальної сфери.

Сучасний соціальний працівник як агент змін у суспільстві та житті окремих індивідів має бути готовим до регулювання соціальних проблем засобами соціальної роботи, серед яких найпотужніший – цінності професійної діяльності. Саме такий арсенал гарантує ефективність діяльності фахівців соціальної роботи, оскільки визначає ціннісно-сміслові орієнтації соціального працівника та впливає значною мірою на формування особистості майбутнього професіонала соціальної сфери під час його навчання у вищому закладі освіти. Особливий інтерес представляє процес формування особистості майбутнього соціального працівника під час підготовки до здоров'язбережувальної діяльності. Здоров'язбережувальна діяльність соціального працівника – це цілеспрямована діяльність соціального працівника і соціальних служб, що має за мету збереження й зміцнення здоров'я усіх

учасників (як клієнтів, так і соціальних працівників) соціальної взаємодії, якою є процес надання соціальних послуг; ця діяльність ґрунтується на професійних цінностях соціальної роботи та компетентності фахівця, враховує особистісні потреби і можливості клієнта, й полягає у сприянні розкриттю потенціалу клієнта, його розвитку, саморозвиткові, самоактуалізації, а тому попереджує порушення соціального функціонування, соціальну дезадаптацію, тобто запобігає соціальному виключенню [5]. Оскільки ця діяльність спрямована на одночасне вирішення не однієї соціальної проблеми, з приводу якої звернувся клієнт, а одразу двох (чи декількох), серед них – проблема збереження та зміцнення здоров'я клієнта і власного здоров'я – глобальна проблема не лише українського соціуму, але й у світі. Тож дослідження такої діяльності, визначення її суспільної та соціально-економічної вагомості для сучасної України важко переоцінити. Тому **метою статті** було встановити вплив процесу підготовки студентів соціальної роботи до здоров'язбережувальної діяльності на формування особистості майбутнього соціального працівника і виявити особливості особистості соціального працівника, готового до здоров'язбережувальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про формування особистості замислювалися філософи минулих (XVII–XIX) століть – Т. Гоббс, Р. Декарт, І. Кант, І. Гегель, Й. Фіхте, Л. Фейєрбах, К. Маркс, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше. Питання структури особистості досліджували прихильники психоаналізу (З. Фройд), представники екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю), ідеологи біхевіоризму (Д. Уотсон, Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, М. Кун та ін.). Серед російських науковців питання природи особистості цікавили таких авторів, як Б. Ананьєв, В. Ануфрієв, В. Богданов, А. Бодалєв, М. Дьомін, А. Зворикін, А. Леонтьєв, К. Платонов, В. Сержантов, Н. Рейнвальд, І. Фролов та інші. Дослідженню становлення особистості фахівця соціальної сфери присвячені праці сучасних вітчизняних науковців Р. Вайноли, О. Карпенко, В. Поліщук, В. Сластьоніна, Н. Шмельової та ін.

Питання впливу умов навчання та виховання на формування здорової людини вивчалися представниками педагогічної науки різних історичних епох (П. Блонський, Л. Виготський, К. Гельвецій, А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, М. Пирогов, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський). Тема здоров'я як фактора формування особистості представлена в працях Л. Антропової,

А. Асмолова, І. Брехмана, Л. Брильової, Е. Вахромова, І. Вітіна, А. Іванюшкіна, Н. Кулік, І. Смирнової, Г. Цукермана та ін. Проте дотепер не вивчався вплив змісту підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності на формування особистості майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософські трактування особистості можна згрупувати в декілька напрямів, кожний з яких відрізняється базовою позицією в розумінні особистості як істоти – починаючи від природної до діяльної, предметної, соціальної та духовної [6, с. 55].

Розуміння особистості з позицій психології представлено низкою концепцій особистості. Так, структура особистості, запропонована З. Фройдом, відображає філософський світогляд, оснований на принципах психоаналізу, в якому ключові позиції належать несвідомому, сповненому конфліктів і протиріч внутрішньому світові особистості. Останній забезпечує, на думку прихильників фройдизму і неофройдизму, індивідуальний розвиток особистості [10, с. 41–78].

Теоретики екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж. П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю) основний акцент робили на питанні індивідуального людського буття, тому особистість, з позицій “філософії існування”, розвивається завдяки свідомості, що допомагає людині приймати рішення у ситуаціях вибору [10, с. 257–288].

Проблеми особистості з позицій класичного біхевіоризму практично не існувало, оскільки людина розглядалась через “побудовану” ззовні поведінку, що пояснювалася через суму реакцій на стимули (Д. Уотсон). Теорія символічного інтеракціонізму (“теорія ролей”) пояснює структуру особистості з допомогою сукупності її соціальних ролей (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, М. Кун та ін.) [10, с. 509–546].

Поняття особистості, з погляду представників радянської психологічної школи (Б. Ананьєв, В. Богданов, Б. Братусь, А. Бодальов, А. Леонтьєв, К. Платонов, С. Рубінштейн, А. Спіркін та ін.) об’єднує у собі особисті, соціальні та природні якості, виражає цілісність особливого роду, яка поєднує функціональну (рольову) характеристику людини й особистість як її сутнісну характеристику, є суб’єктом пізнання та перетворення світу, прав і обов’язків, етичних, естетичних та інших соціальних норм [1; 8, с. 357].

На думку багатьох зарубіжних фахівців (М. Доел, С. Шадлоу), спеціалістами в галузі соціальної роботи (педагогіки) можуть бути люди

з різними інтересами, уміннями та можливостями, якщо вони володіють якостями, необхідними для цієї професії. Серед найважливіших якостей виділено такі: свідоме й розумне використання власних особистісних якостей; диференційований підхід у застосуванні навичок спілкування в різних професійних ситуаціях; підтримка цінностей професії (гуманність, справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінація, чесність тощо); навички професійного аналізу конкретної ситуації, полегшення психологічних і соціальних проблем клієнта, пошук відповідних способів взаємодії з клієнтами, які потребують допомоги та підтримки; уміння оцінювати ступінь ризику для клієнта і фахівця соціальної сфери в кожній ситуації професійної діяльності; відповідальність за власні професійні дії, їх результати і наслідки [2, с. 133].

Вітчизняна дослідниця особистісного розвитку соціального педагога Р. Вайнола основною детермінантою особистісного розвитку вважає особистісні якості майбутнього фахівця. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки науковець визначає за такими особливостями: 1) наявність взаємозв'язку та взаємообумовленості між професійно-особистісним розвитком і загальним розвитком особистості; 2) професійні якості особистості в процесі їх становлення та розвитку суттєво впливають (як позитивно, так і негативно) на особистісний розвиток людини; 3) розвиток особистості професіонала залежить як від факторів суб'єктивного характеру (схильностей, можливостей, здібностей, ціннісних орієнтацій, мотиваційної готовності тощо), так і від об'єктивних чинників (престижність професії, її правовий і суспільний статус) [2, с. 116–118].

Більшістю практиків соціальної та соціально-педагогічної роботи оптимальний набір особистісних якостей фахівця окреслюється рисами: відповідальність, принциповість, спостережливість, комунікабельність, коректність (тактовність), інтуїція, адекватність самооцінки й оцінки інших, здатність до самоосвіти, мобільність, оптимістичність, гнучкість, гуманістична спрямованість, співчуття, толерантність, терплячість [9, с. 31].

А. Капська зазначає, що основними професійними якостями соціального педагога є: емпатія, доброзичливість, делікатність, автентичність, відкритість, комунікабельність, компетентність, дотримання етичних норм і обов'язків [4, с. 851]. Р. Вайнола диференціює всі якості, що мають значення для розвитку особистості соціального педагога, і виділяє шість найважливіших блоків: 1) гуманістичний

(терпіння, доброзичливість, доброта, чуйність, альтруїзм); 2) деонтологічний (толерантність, тактовність, стриманість, коректність, конфіденційність); 3) комунікативний (контактність, ввічливість, відвертість, відкритість, уважність); 4) компетентнісний (відданість справі, обізнаність, об'єктивність, працелюбність, досвідченість); 5) емоційно-вольовий (наполегливість, рішучість, активність, упевненість, оптимістичність); 6) організаційний (дисциплінованість, пунктуальність, зосередженість, охайність, зібраність) [2, с. 134].

Позиція ще одного вітчизняного науковця – В. Поліщук – у питанні структури особистості соціального педагога та соціального працівника полягає у виокремленні таких груп особистісних якостей: інтелектуальні (розвинуте емпіричне, образне, абстрактне мислення, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критичність і незалежність розуму і суджень, здатність до аналізу та синтезу); комунікативні (потреба в соціальному спілкуванні, що передбачає спільну творчу діяльність, бажання ділитися думками, почуттями, безкорисна потреба приносити людям радість, толерантність до точки зору інших); креативно-естетичні (здібність до творчості, почуття прекрасного, розвинута уява, сприйняття нового, заперечення псевдомистецтва, здатність бачити та розвивати в дітях творче начало); креативні (уміння знайти кожній людині справу за інтересами і здібностями, базуючись на знаннях її особистісного потенціалу, захоплювати людей спільною ідеєю, добирати актив із дітей, батьків, колег, стимулювати діяльність людей через мотиваційну сферу; координувати взаємодію різних закладів, соціальних служб, державних і суспільних організацій); конструктивні (вміти конструювати соціально-культурну діяльність, гнучко реагувати на зміни, що відбуваються в соціокультурній сфері та молодіжному середовищі, на зміни форм і видів діяльності); перцептивні (вміння проникати у внутрішній світ дитини, вміння виявляти її відношення до оточуючого світу, її емоційний настрій і впливати на нього, володіти педагогічною пильністю і чутливістю, що дозволяють передбачити результати свого впливу); емоційно-вольові (емоційна стійкість, терплячість, стриманість, здатність до саморегуляції, вміння створювати навколо себе поле тяжіння) [7, с. 121–122].

У своєму дослідженні, визначаючи основні якості особистості майбутнього соціального працівника, підготовленого до здоров'язберезувальної діяльності, ми враховували аксіологічний, діяльний, гносеологічний, контекстний, функціонально-рольовий, нормативно-правовий, комунікативний аспекти професійної діяльності соціального

працівника, а також зважали на принципи: індивідуального підходу, неперервності, послідовності, наступності, систематичності, системності, науковості, ґрунтовності, зв'язку теорії з практикою, виховного впливу тощо у побудові та організації навчально-виховного процесу. З огляду на особливості здоров'язбережувальної діяльності, до уваги брали вплив змістового компонента підготовки, що розбудовувався на основі біосоціодуховної моделі здоров'я як методологічного підґрунтя здоров'язбережувальної діяльності соціального працівника. Для кращого розуміння впливу та значення цієї моделі для формування особистості майбутнього соціального працівника, підготовленого до здоров'язбережувальної діяльності, стисло представимо еволюцію означеної моделі.

Сучасне українське суспільство традиційно зорієнтоване на сприйняття здоров'я особистості з позицій біомедичної моделі, що базується на нормоцентричному підході у визначенні поняття “здоров'я”. Стійкою особистісною характеристикою в цьому випадку є пасивність, відсутність відповідальності в людини за власне здоров'я. Моделлю здорової особистості при цьому вважається особистість, у якій всі показники здоров'я перебувають у межах “норми”. Здоров'я людини в цій моделі визначається зовнішніми щодо індивіда факторами, що залежать від розвитку медицини. Тому в біомедичній моделі здоров'я соціальний фактор – медичне забезпечення, як детермінанта здоров'я, домінує на особистісним. На жаль, вітчизняна система охорони здоров'я продовжує демонструвати прихильність до цієї моделі у роботі з населенням.

Дещо прогресивнішою у порівнянні з біомедичною можна вважати біопсихосоціальну модель, що не відкидає біомедичних чинників і базується на загальній теорії систем. Це змушує дослідників і практиків до застосування у своїй роботі цілісного (холістичного) підходу. Наприклад, лікарі повинні брати до уваги вплив лікування на “цілого” пацієнта, а не лише на ту частину, яка потребує виправлення (лікування). Домінування біопсихосоціальної моделі здоров'я в сучасному світі зумовлене зростанням психічного фактора у забезпеченні здоров'я. Сутність моделі найкраще представлена у загальновизнаному понятті здоров'я, запропонованому ВООЗ у 1948 р.: “...повне фізичне, психічне і соціальне благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи певних вад” [5]. Здоровою особистістю у цьому підході вважається особистість, яка самореалізується. Хвороба в соціальному

аспекті сприймається як гальмо суспільного прогресу. Для індивіда його хвороба становить перешкоду для самореалізації, а здоров'я сприймається як засіб досягнення певної мети.

Найбільш відповідною з позицій соціальної роботи і з огляду на сучасний стан суспільства вважаємо біосоціодуховну модель здоров'я. Вона включає біологічну основу, враховує фізичне та психічне здоров'я, соціологічну складову, визначає вплив соціуму на здоров'я, і духовні засади, що відображають внутрішній світ особистості, визначають її соціальну позицію, формують ступінь внутрішньої свободи, у тому числі щодо позитивного, ціннісного ставлення до здоров'я. У біосоціодуховній моделі поняття “здоров'я” визначається як загальнолюдська цінність, а хвороба – як духовна деградація (занепад), порушення гармонії духу, душі й тіла. У відповідності до такої моделі, здоров'я особистості – це триєдність біологічного, психосоціального та духовного рівнів її розвитку. Ототожнення особистістю себе з тим чи другим рівнем у власному розвитку свідчить про певний ступінь сформованості особистості, що відповідає рівневі розвитку її здоров'я і здатності здійснювати діяльність, пов'язану зі збереженням, зміцненням і розвитком здоров'я (для клієнта) чи готовності до здоров'язбережувальної діяльності соціального працівника [3].

Формування особистості майбутнього соціального працівника у процесі підготовки до здоров'язбережувальної діяльності ми вбачаємо у поступовому прогресивному розвитку відповідних рівнів здоров'я як цілісності на основі триєдності його фізичної, психосоціальної та духовної складових. Саме така особистість може вважатися здоровою з позицій біосоціодуховної моделі здоров'я. Процес формування особистості майбутнього соціального працівника співпадає із формуванням його готовності до здоров'язбережувальної діяльності. Шлях до найвищого – духовного рівня готовності передбачає поступову еволюцію в духовному плані – починаючи від 1-го рівня – фізичного ототожнення, де діють інстинкти як керуюча сила (найпростіші фізіологічні потреби), з якими людина себе ототожнює. Далі 2-й рівень – життєвості, на якому людина починає дбати про здоров'я як цінність. Цей рівень пов'язаний із задоволенням тілесних бажань. Для людей, які ідентифікують себе з цим рівнем розвитку особистості та здоров'я, найважливіше – турбота про зовнішні прояви тілесності і здоров'я (фізична привабливість, гарний вигляд тощо). 3-й рівень розвитку особистості та готовності до здоров'язбереження – психосоціальний – рівень задоволення від розуму, ідей, на якому максимально зростає

потреба особистості в самоствердженні через соціальні ролі та функції, об'єкти культури. Лише після осягнення рівня розумової діяльності, людина піднімається до 4-го рівня – ототожнення себе з інтелектом. Людина відкриває глибину, конфліктність і драматичність життя, неминучість певних речей (подій), набуває здатності філософського мислення. Відбувається пошук власного місця в житті. Над інтелектом – найвищий рівень – душі, духовний рівень. Досягнення цього рівня пов'язане з баченням себе у Світі, у стосунках з Абсолютом, що проявляються в тому числі через Світ. З'являється усвідомлення діянь Бога через інших людей, як частинок Бога. Особистість 5-го рівня характеризується найвищим рівнем моральності, жертвованості, розуміння, що лише інтелекту не достатньо. Цей рівень характерний більшим смиренням, терплячістю. Тут настає примирення конфліктів 4-го рівня. У першу чергу, примирення в серці, а потім вже розумом. Людина, яка досягла цього рівня, приймає соціальну роботу не через її певні зовнішні форми – “кірку” диплома чи посаду, а як внутрішнє переконання, місію, як самореалізацію, самоактуалізацію, покликання служити людям.

Соціальний працівник, готовий до здоров'язбережувальної діяльності, досягає духовного рівня особистісного розвитку та найвищого ступеня здоров'я, володіє такими основними рисами: милосердя, співчуття, безстрашність, рішучість, цілеспрямованість, чесність, вірність ідеї, чистота, відповідальність, терплячість, скромність, простота, дружлюбність, великодушність, неупередженість, працьовитість, поміркованість [5]. Розгляд значення кожної з цих якостей для здійснення здоров'язбережувальної діяльності соціального працівника на високому професійному рівні потребує окремої уваги.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого їх розвитку.

Проведений аналіз джерельної бази з філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології дає підстави стверджувати, що професійно-особистісний розвиток і загальний розвиток особистості соціального працівника взаємозв'язані й взаємообумовлені. Розвиток особистості майбутнього соціального працівника залежить як від суб'єктивних, так і від об'єктивних чинників. Формування особистості соціального працівника у процесі підготовки до здоров'язбережувальної діяльності перебуває під впливом біосоціодуховної моделі здоров'я, як методологічної основи здоров'язбережувальної діяльності

соціального працівника. Подальші дослідження в цьому питанні будуть стосуватися з'ясування впливу особистісних якостей соціального працівника на характер і якість професійної здоров'язбережувальної діяльності.

Література:

1. *Братусь Б. С.* Аномалии личности : монография / Борис Сергеевич Братусь. – М. : “Мысль”, 1988. – 301 с.

2. *Вайнола Р. Х.* Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Р. Х. Вайнола ; за ред. С. О. Сисоевої. – Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2008. – 460 с.

3. *Кливер О. Г.* Здоровье как фактор самоактуализации личности: социальнo-философский анализ : автореф. дис. канд. филос. наук : спец. 09.00.11 “социальная философия” / О. Г. Кливер ; Поморский государственный университет имени М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2007. – 29 с.

4. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. *Клос Л. Є.* Компетентність збереження здоров'я майбутніх соціальних працівників / Л. Є. Клос // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2012. – № 1 [61]. – С. 18–23.

6. *Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко.* – К. : Знання України, 2002. – 580 с.

7. *Поліщук В. А.* Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія / В. А. Поліщук ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – 424 с.

8. *Спиркин А. Г.* Философия : учебник для технических вузов / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2000. – 368 с.

9. *Топчий Л. В.* Кадровое обеспечение социальных служб: состояние и перспективы развития / Л. В. Топчий. – М. : Ин-т соц. работы, 1997. – 205 с.

10. *Холл К. С.* Теории личности / Холл Кэлвин С., Линдсей Гарднер ; пер. с англ. И. Б. Гриншпун. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с. – Серия “Мир психологии”.